

พัฒนาการของพระคัมภีร์มหายานในจีน

ดร.สุตารัตน์ บรรเทากุล

อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์

ปัญหาที่พบบ่อย ๆ ของนักศึกษาที่เริ่มศึกษาพระสูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน คือความสับสนเกี่ยวกับพระสูตรมหายานฉบับภาษาจีนจำนวนมากที่มีชื่อคล้ายคลึงกัน และบางครั้งในพระสูตรหนึ่งมีชื่อเรียกได้หลายชื่อ บางครั้งพระสูตรต่างกันแต่มีชื่อย่อที่เรียกเหมือนกัน ซึ่งชื่อเหล่านั้นเมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วก็มักจะใกล้เคียงกันหรือบางครั้งเป็นชื่อเดียวกัน ปัญหาที่ยากที่สุดคือการนำพระสูตรมหายานในภาษาสันสกฤตมาแปลเป็นภาษาจีนหลายครั้ง ชื่อพระสูตรที่ปริวรรตเป็นภาษาจีนในฉบับแปลแต่ละครั้งก็แตกต่างกัน สิ่งเหล่านี้สามารถทำให้เกิดความสับสน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักศึกษาที่ขาดพื้นฐานภูมิในด้านภาษาจีนสันสกฤตและประวัติวรรณกรรมพระพุทธศาสนา มหายาน

ตัวอย่างเช่น ปรัชญาปารมิตาหฤตยสูตร *The Prajñāpāramitā-hadaya-sūtra* ที่แปลเป็นภาษาจีนว่า 般若波罗蜜多心经 (ปัว-เหฺรอ-ปัว-หลัว-มี-ตัว-ซิน-จิง) หรือ 般若心经 (ปัว-เหฺรอ-ซิน-จิง) หรือที่เรียกย่อ ๆ ว่า 心经 (ซิน-จิง) ภาษาอังกฤษว่า *The Heart Sutra* หรือหฤตยสูตร ตัวอย่างเช่น มหาปรัชญาปารมิตาสูตฺรา *The Mahā-prajñāpāramitā-sūtra* ที่แปลเป็นภาษาจีนว่า 大般若波罗蜜多经 (ต้า-ปัว-เหฺรอ-ปัว-หลัว-มี-ตัว-จิง), 大般若经 (ต้า-ปัว-เหฺรอ-จิง) หรือที่เรียกย่อ ๆ ว่า 般若经 (ปัว-เหฺรอ-จิง) ภาษาอังกฤษว่า *The Great Sutra of the Perfection of Wisdom* จะไม่เหมือนกับ มหาปรัชญาปารมิตาสูตฺรา *the Mahā-prajñāpārami-sūtra* แปลโดยกุมารชีวะในชื่อภาษาจีนว่า 摩诃般若波罗蜜经 (เมอ-เหอ-ปัว-เหฺรอ-ปัว-หลัว-มี-จิง) และแปลโดยท่านเสวนจั้ง (พระถังซำจั๋ง) โดยชื่อภาษาจีนว่า 大品般若波罗蜜经 (ต้า-ผีน-ปัว-เหฺรอ-ปัว-หลัว-มี-จิง) 大品般若经 (ต้า-ผีน-ปัว-เหฺรอ-จิง) ภาษาอังกฤษว่า *the Larger Prajñāpāramitā-sūtra* อีกตัวอย่างหนึ่งเช่น คัมภีร์พระสูตรปรัชญาปารมิตา *The Prajñāpāramita-sūtras* ที่แปลเป็นภาษาจีนว่า 般若经典 (ปัว-เหฺรอ-จิง-เต๋ย่น) เป็นชื่อคัมภีร์ที่รวมพระสูตรต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับปรัชญาปารมิตา ในบางครั้งศาสตร์คัมภีร์ที่มีชื่อต่างกันเล็กน้อยในภาษาจีน เช่น 般若灯论 (ปัว-เหฺรอ-เต็ง-ลุ่น) และ 般若灯论释 (ปัว-เหฺรอ-เต็ง-ลุ่น-ซือ) ต่างมีชื่อภาษาสันสกฤตเหมือนกันคือ ปรัชญาประทีปศาสตรการิกา *Prajñāpradīpa-sāstra-kārikā* และแปลเป็นภาษาอังกฤษในชื่อเดียวกันคือ *the*

Treatise on the Lamp and Its Commentary ตัวอย่างเหล่านี้ทำให้เรารู้และระมัดระวังในความจริงว่า “ปรัชญา” และ “ปรัชญาปารมิตา” เป็นคำที่พบมากในชื่อพระสูตรมหายาน และการแยกแยะพระสูตรเหล่านี้ต้องอาศัยการสังเกตชื่อที่ต่างกันแม้เพียงเล็กน้อยก็ตาม เพราะในการแปลพระสูตรจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนบางครั้งก็จะใช้คำเลียนเสียงในการถ่ายทอดและบางครั้งมักจะผสมผสานกับการถ่ายทอดโดยการแปลความหมาย

เนื่องจากความจริงที่ว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนาหมหายานมีกำเนิดในยุคต่าง ๆ ของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ทฤษฎีคำสอนได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของนิกายต่าง ๆ ซึ่งแสดงออกถึงระบบความคิดที่แตกต่างกัน ดังนั้นการรวบรวมจัดทำบัญชีรายชื่อพระสูตรของพระพุทธศาสนาหมหายานจึงนับว่าเป็นปัญหาที่ยุ่งยาก ยิ่งไปกว่านั้น คัมภีร์ตำราพระพุทธศาสนาหมหายานที่นำมาแปลเป็นภาษาจีนในยุคต้น ๆ เป็นช่วงที่คัมภีร์เหล่านั้นยังอยู่ในระยะเริ่มก่อตัว ซึ่งต่อมาภายหลังก็มีการแปลใหม่อีกหลังจากที่คัมภีร์เหล่านั้นได้ผ่านขั้นตอนการวิวัฒนาการแล้ว ทำให้คัมภีร์เดียวกันมีการแปลควบซ้อนกันหลายฉบับ ในขณะที่ความชำนาญทางภาษาของผู้แปลที่ต่างกัน ก็ทำให้เกิดปัญหาเรื่องความถูกต้องในงานแปล ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจวรรณกรรมคัมภีร์มหายานที่มีจำนวนมหาศาล บทความนี้จึงมุ่งเจาะจงลงไปถึงการพัฒนาการที่เป็นลำดับขั้นของคัมภีร์มหายาน และคำศัพท์เฉพาะที่ใช้ตั้งแต่ยุคเริ่มในอินเดีย ตลอดจนทั้งวิธีการจำแนกลุ่มคัมภีร์ ดังนั้น จุดสนใจจึงต้องหันกลับไปยังวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่มีมูลฐานรูปแบบในภาษาสันสกฤต ซึ่งจะเป็นตัวนำให้เข้าใจถึงความพยายามในการจัดทำบัญชีรายชื่อพระสูตรมหายานให้เป็นมาตรฐาน ตลอดจนทั้งตำราพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

ถึงแม้ว่า “บัญชีรายชื่อ” หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พระไตรปิฎกจีน” ซึ่งมีการแบ่งตามพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม แต่ก็มิได้เหมือน “พระไตรปิฎกบาลี” เพราะยังบรรจุตำราคัมภีร์อื่น ๆ ที่นอกเหนือจากคัมภีร์ปรัหมภูมิ เช่นนอรรถกถาหรือบันทึกสาระที่เกี่ยวกับคัมภีร์ต่าง ๆ รวมทั้งการเขียนบันทึกเหตุประวัติศาสตร์รายปี ตัวอย่างเช่น บันทึกการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตก ประพันธ์โดยท่านเสวนจิ้ง (พระถังซำจั๋ง) ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญในทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และงานค้นคว้าทางวัฒนธรรมในยุคสมัยที่งานประพันธ์ได้ทำขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีงานอื่น ๆ อีกมากมายที่อยู่ในบัญชีรายชื่อพระพุทธศาสนาจีน แต่คัมภีร์หลักก็จะเป็นคัมภีร์มหายานต่าง ๆ ที่ถูกแปลเป็นภาษาจีน รวมทั้งภาษาสันสกฤตเดิมที่บางส่วนได้สูญหายไปบ้างแล้ว

เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาจีนมีกำเนิดจากการแปลตำราคัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตซึ่งมิใช่เฉพาะของฝ่ายมหายานอย่างเดียว^๑ ยังมีตำราของฝ่ายสาวกยานที่สำคัญเป็นจำนวนมากที่ประพันธ์ขึ้นโดยใช้ภาษาสันสกฤตล้วนหรือผสมผสานตัวอย่างเช่น นิกายสรวาสตีวาท ซึ่งมีพระไตรปิฎกของตนเองเป็นภาษาสันสกฤต ถึงแม้พระไตรปิฎกนี้จะไม่มียุคสมัยที่ตกทอดมา แต่ยังมีต้นฉบับที่เหลือบางส่วนและแม่พิมพ์แกะที่ถูกลักขณในตุรกีตะวันออก การอ้างอิงจากตำราคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ เช่น มหาวัสดุและลลิตวิสตรก็มีเช่นกัน มหาวัสดุเป็นงานประพันธ์สำคัญที่สุดที่ยังไม่ถูกทำลายสูญหายของฝ่ายสาวกยานยุคดั้งเดิม มหาวัสดุมีชื่อเรียกตัวเองอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นหนังสือ “พระวินัยปิฎกของฝ่ายโลกุตตรวาทซึ่งจัดอยู่ในมหาสังฆิกนิกาย” โดยหลักใหญ่ๆ มหาวัสดุจะพรรณนาเรื่องราวชีวิตของพระโพธิสัตว์ หรือที่เรียกว่าชาดก อีกทั้งบรรจุตำรามากมายต่างๆ ที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ตลอดจนคัมภีร์ดั้งเดิมที่มีพระไตรปิฎกบาลีด้วยเช่นกัน

ในมหาวัสดุมีชาดกมากมายที่สรรเสริญและสดุดีความเมตตากรุณาและความเสียสละอันเหนือสามัญของพระโพธิสัตว์ซึ่งไม่ปรากฏมีในฉบับเทียบบาลี ถึงแม้ว่ามหาวัสดุถือว่าเป็นคัมภีร์ของฝ่ายสาวกยาน ซึ่งบรรจุประกอบด้วยตำรามากมายเหมือนกับบาลีของเถรวาท แต่ก็ประกอบด้วยตำราที่ใกล้เคียงกับฝ่ายมหายานเป็นจำนวนมาก ช่วงเวลาการประพันธ์มหาวัสดุโดยพิจารณาจากรูปแบบและวิธีการประพันธ์ก็ยากที่จะระบุลงไป เพราะงานเขียนเกือบทั้งหมดเป็นภาษาสันสกฤตแบบผสมผสานในขณะที่ตำรามหายานใช้ภาษาสันสกฤตล้วน

หากนับมหาวัสดุเป็นงานประพันธ์ของฝ่ายสาวกยานที่มีลักษณะเป็นมหายานขณะเดียวกัน ลลิตวิสตรก็เป็นตำราที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุดตำราหนึ่งของฝ่ายมหายานและถือกันว่าเป็นพระสูตรที่มีความบริบูรณ์ พร้อมกับแสดงให้เห็นลักษณะรูปแบบเด่น ๆ ทั้งหมดของพระสูตรมหายาน แม้กระนั้นก็ตามงานประพันธ์นี้ก็ยังคงแสดงเอกลักษณ์เดิมที่บรรจุการพรรณนาถึงชีวิตเรื่องราวของพระพุทธเจ้าของฝ่ายสาวกยานนิกายสรวาสตีวาทไว้ด้วย ตามคติที่สืบทอดกันมาของจีน เรื่องราวของลลิตวิสตรสอดคล้องกับคติของมหายานที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นทิพย์ คำเริ่มต้นในพระสูตรจะมีลักษณะเช่นเดียวกับพระสูตรบาลี ตัวอย่างเช่น จะเริ่มต้นด้วยว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถปิณฑก กรุงสาวัตถี” แต่ในพระสูตรบาลีหลังจากข้อความที่มีรูปแบบตายตัวนี้แล้ว ก็จะพรรณนาต่อด้วย “และพระสงฆ์สาวก ๕๐๐ รูป” ในขณะที่ลลิตวิสตรพระสูตรที่

^๑ มัวริช วินเทอร์นิทซ์, ประวัติศาสตร์วรรณกรรมอินเดีย, ฉบับที่สอง, แปลโดย วี.ศรีนิวาสะ สะมะ, (เดลี โมติลาล ปานารลิตส์, ๑๙๙๙), หน้า ๒๒๒.

ไพบูลย์บริบูรณ์ของฝ่ายมหายาน จะพรรณนาภาพของพระผู้มีพระภาคที่เปล่งฉัพพรรณรังสีอันสว่างามแวดล้อมด้วยพระสงฆ์สาวกจำนวน ๑๒,๐๐๐ รูป และพระโพธิสัตว์ไม่น้อยกว่า ๓๒,๐๐๐ องค์ รูปแบบที่กำหนดให้มาเช่นนี้ทำให้เราตั้งข้อสมมุติว่า ลลิตวิสตรเป็นคัมภีร์ที่เอาตำราฝ่ายสาวกยานฉบับดั้งเดิมที่นำพุทธประวัติของพระผู้มีพระภาคเจ้าจากนิกายสรวาสติวาทนำมาขยายและเพิ่มเติมตามทัศนคติของมหายาน รูปแบบบรรณาธิบายเหล่านี้ชี้แนะให้เห็นว่าตำราคัมภีร์ใด ๆ อาจมิใช่เป็นงานประพันธ์เดี่ยว ๆ ของผู้ประพันธ์แต่เป็นการรวบรวมงานประพันธ์ของผู้ประพันธ์หลายท่าน ซึ่งมีปัจจัยเนื้อหาทั้งใหม่และเก่ารวบรวมเคียงกัน

ลลิตวิสตรเป็นตัวอย่างที่ดีว่าการแปลเป็นภาษาจีนที่กระทำในยุคต้นศตวรรษที่หนึ่งยังมีข้อผิดพลาดในฉบับเดิมอย่างไรบ้าง อันที่จริงไม่มีใครสามารถทราบได้ว่า “การแปลครั้งที่สอง” ของคัมภีร์ลลิตวิสตรเป็นการแปลจากภาษาสันสกฤตจริงหรือไม่ การแปลคัมภีร์จากภาษาสันสกฤตแก่ ๆ กระทำในประเทศทิเบตในราวคริสต์ศตวรรษที่เก้า ดังนั้น แม้ว่าวรรณกรรมมหาวัสตุและลลิตวิสตรที่ถือว่าเป็นวรรณกรรมพระพุทธศาสนาภาษาสันสกฤตก็ตาม แต่เมื่อเดินทางผ่านอาณาจักรข้ามแดนติดต่อกันก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสาวกยานเป็นพระพุทธศานามหายาน ดังนั้น หากเมื่อพิจารณาถึงงานต่าง ๆ ที่เป็นของฝ่ายมหายานอย่างครบถ้วน จะเห็นได้ว่าคัมภีร์มหายานมิใช่เป็นคัมภีร์เดี่ยว และมีสามารถเป็นคัมภีร์เดี่ยวเพราะมหายานมิได้หมายถึงนิกายต่าง ๆ ที่รวมกันเป็นหน่วยเดียว

มีบ่อยครั้งที่พบว่าในตำราหรือคัมภีร์หนึ่ง ๆ จะมีทั้งฉบับยาวและฉบับสั้นพร้อมด้วยรายละเอียดมากน้อยต่างกัน การมีตำราหรือคัมภีร์เดี่ยวที่แตกต่างหลายฉบับคาดคะเนว่าเกิดจากการแปลแต่ละครั้งที่กระทำต่างกันเพื่อให้เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัยของการแปล ตัวอย่างเช่น สัทธรรมปุณฑริกสูตร ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในภาษาอังกฤษว่า Lotus Sutra ภาษาจีน 妙法莲华经 (เมี่ยว-ฝ่า-เหลียน-หฺวา-จิง), 法华经 (ฝ่า-หฺวา-จิง), 正法华经 (เจิ้ง-ฝ่า-หฺวา-จิง), หรือ 萨昙芬陀利 (ซา-ตัน-เฟิน-ทัว-ลี) ประพันธ์โดยท่านนาคารชุน ที่มีชีวิตในช่วงคริสต์ศตวรรษที่หนึ่งและปลายคริสต์ศตวรรษที่สอง พระสูตรนี้มีการแปลเป็นภาษาจีนสี่ครั้ง ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๒๒๓ โดยใช้ชื่อว่า 萨昙芬陀利 (ซา-ตัน-เฟิน-ทัว-ลี)^๒ แปลครั้งที่สองเมื่อปี ค.ศ. ๒๘๖ โดยใช้ชื่อว่า 正法华经 (เจิ้ง-ฝ่า-หฺวา-จิง)^๓ แปลครั้งที่สามเมื่อปี ค.ศ. ๔๐๖ โดยกุมารชีวะ และมีการแปลบทเพิ่มเติมโดยฉวนคุปต์ ในปี ค.ศ. ๖๐๑ พระสูตรที่รวมทั้งบทเพิ่มเติมนั้น มีชื่อรวมเรียกว่า 添品妙法莲华经

^๒ แปลโดยใช้การถ่ายถอดเสียง

^๓ แปลโดยการถ่ายถอดความหมาย

สังฆกรรมปุณทริกสูตรภาคเพิ่มเติม การแปลแต่ละครั้งยกเว้นฉบับแปลครั้งแรกยังคงมีใช้อยู่
ตราบจนทุกวันนี้

บ่อเกิดของคัมภีร์มหายาน

คัมภีร์มหายานในยุคต้น

เป็นที่เชื่อกันว่านิกายสรวาสติวาทเป็นฝ่ายสาวกยานซึ่งมีกำเนิดอยู่ในแคว้นแคชเมียร์
และคันธาระ และเผยแพร่ต่อมายังเอเชียกลาง ทิเบตและจีน มีพระไตรปิฎกเป็นของตนเอง
ในภาษาสันสกฤต ทำให้พระพุทธรูปศาสนาตั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปเป็นพุทธรูปนามมหายานนั้น
มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงยังไม่เป็นที่ทราบแน่นอน
แต่สิ่งที่ติดตามมาคือการปรากฏขึ้นของพระสูตรมหายาน บางคัมภีร์มีโครงสร้างเป็นแบบ
พระสูตรแท้ดั้งเดิมแต่ได้สูญหายไปบางส่วน ส่วนที่เหลือก็ไม่อาจนำมาเทียบว่าเป็นต้นฉบับ
ดั้งเดิม ตำรามหายานมากมายกล่าวไว้ว่า พระสังฆกรรมจะสูญหายหลังจากที่พระผู้มีพระภาค
เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วห้าร้อยปี ด้วยสิ่งนี้จึงทำให้นักปราชญ์ทางด้านมหายานเชื่อว่า
การผลิตคัมภีร์มหายานเกิดขึ้นภายในระยะเวลาห้าร้อยปีหลังจากการดับขันธปรินิพพาน
ของพระพุทธเจ้า จากการศึกษาประวัติศาสตร์ทำให้นักปราชญ์มากมายเชื่อกันว่าคัมภีร์
มหายานมีกำเนิดในอินเดียราวปลายคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง

การแปลคัมภีร์ในพุทธศาสนาเข้าสู่ภาษาจีนเริ่มในปลายราชวงศ์ฮั่นซึ่งเป็นยุคที่พระสูตร
มหายานยังไม่สูญหายทำลาย ตามบันทึกของชาวจีน คัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาในยุคแรกเริ่มแปล
โดยสามเณรที่มีนามว่าโลกเกษม ซึ่งเดินทางเข้ามาจีนในปี ค.ศ. ๑๔๗ จากดินแดนตะวันตก
ของอินโด-จีนเทีย หรือทิสคารา และได้ทำการแปลจนถึงปี ค.ศ. ๑๘๖ ที่เมืองลั่วหยัง เราอาจ
ตั้งข้อสมมุติฐานว่ากระบวนการของการถ่ายทอดคัมภีร์จากดินแดนหนึ่งสู่อีกดินแดนหนึ่งต้องใช้
ช่วงระยะเวลาหนึ่ง หากกระบวนการของการถ่ายทอดเกิดขึ้นโดยใช้ช่วงระยะเวลากว่า ๑๐๐ ปี
พระพุทธรูปศาสนาที่น่าจะเป็นที่นิยมในอินเดียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง แต่มีนักปราชญ์
บางท่านถือว่าการเริ่มต้นของมหายานน่าจะเร็วกว่านั้น ประมาณการว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษ
ที่หนึ่งซึ่งข้อสมมุติพิจารณาจากเนื้อหาในพระสูตรมหายานทั้งหลาย อย่างไรก็ตามก็ยังไม่
มีหลักฐานอิสระอื่นๆ ที่จะพิสูจน์สมมุติฐานนี้ ฉะนั้น สมมุติฐานแรกจึงเป็นที่ยอมรับ และคัมภีร์
มหายานต่างๆ เริ่มมีปรากฏขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง

ช่วงระยะเวลาของการพัฒนาคัมภีร์มหายาน

แนวคิดมหายานทำให้เกิดคัมภีร์มหายานต่างๆ กระบวนการที่ก่อให้เกิดคัมภีร์ในยุคต้น อาจจะใช้เวลานานราว ๑๐๐ ปี โดยประมาณจากปี ค.ศ. ๑๕๐ ถึง ปี ค.ศ. ๒๕๐ หลังจากที่คัมภีร์เหล่านี้มีปรากฏขึ้นก็จะผ่านขั้นตอนวิวัฒนาการระยะหนึ่ง ต่อมาภายหลังมีนักปราชญ์มหายานสำคัญหลายท่าน เช่น นาคารชุนและศิษย์ ได้จัดคัมภีร์มหายานต่างๆ อย่างเป็นระบบพร้อมทั้งเผยแพร่ ช่วงเวลาเหล่านี้ถือว่าเป็นขั้นตอนแรกในการพัฒนาคัมภีร์มหายาน ซึ่งเริ่มต้นในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่หนึ่งและต่อเนื่องมาจนถึงคริสต์ศตวรรษที่สี่

ขั้นตอนแรกของการพัฒนาการคัมภีร์มหายานจะมีจำนวนมหาศาลสามารถแบ่งออกเป็นสามช่วงคือ ระยะต้น ระยะกลาง และระยะปลาย ในระยะต้นเริ่มโดยประมาณตั้งแต่ ปี ค.ศ. ๑๕๐ ถึง ๒๕๐ เป็นยุคก่อนกำเนิดมัธยมิกนิกายของท่านนาคารชุน ระยะกลางนับหลังจากยุคท่านนาคารชุนจนถึงกำเนิดนิกายโยคจารของท่านวสุพันธุ ซึ่งอยู่ประมาณระหว่าง ปี ค.ศ. ๔๐๐ ถึง ๔๘๐ ระยะปลายนับหลังจากท่านวสุพันธุท่านไปจนถึงคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ในช่วงนี้ นิกายลับ (นิกายตันตระ นิกายมันตระ นิกายวัชรยาน) เริ่มก่อตัวอย่างเด่นชัดพร้อมทั้งมีคัมภีร์ต่างๆ เกิดขึ้น

พัฒนาการของคัมภีร์มหายานยุคแรก

คัมภีร์มหายานในยุคแรกมีแนวคิดที่สำคัญอาจแบ่งออกเป็น ๕ สายหลักดังนี้คือ

กลุ่มแรกอยู่บนฐานของปรัชญาปารมิตาสูตฺร หลักฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมชี้แนะให้เห็นว่าพระสุตฺรนี้เป็นบ่อเกิดของมหายานและเป็นคัมภีร์แรกสุดของมหายานที่ปรากฏเป็นรูปร่างขึ้นมา แนวคิดที่สำคัญคือ “สวภาวตา” ซึ่งหมายถึงปรากฏการณ์ทุกอย่าง ปรากฏการณ์ไม่มีสภาวะธาตุของตนเองและเป็นสิ่งว่างเปล่าจากตัวตนที่เที่ยงแท้แน่นอน สรรพสิ่งล้วนเป็นสูญญตามายา พระสุตฺรนี้เป็นที่นิยมในอินเดียครั้งแรกสุดทางภาคใต้ แล้วถ่ายทอดต่อไปยังอินเดียภาคตะวันตกและสุดท้ายที่อินเดียภาคเหนือ

พระสุตฺรกลุ่มที่สองอยู่ในอินเดียตะวันออก พระสุตฺรเหล่านั้นได้แก่ รัตนกร Ratnakara 宝积 (เป่า-จี) และอวตัมสก Avatamsaka 华严^严 (هوا-เย่น) หรือคัมภีร์มาลัย Garland scriptures (สัญลักษณ์แห่งชัยชนะและเกียรติยศ) ด้วยแนวคิด “ทางสายกลาง” ของทฤษฎีคำสอน “เพียงจิต” (the mind-only doctrine)

กลุ่มที่สามเป็นพระสูตรปุณฺฑริก หรือสัทธรรมปุณฺฑริกสูตร 法华 (ฝ่า-หว่า) และวิมลกีรตินิรเทศ-สูตร 维摩经 (เว่ย-หม่ว-จิง) พระสูตรเหล่านี้จะหาข้อบกพร่องของพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกนิกายและยกย่องพระพุทธศาสนามหายาน

กลุ่มที่สี่ได้แก่พระสูตรที่เกี่ยวกับศรัทธาแดนสุขาวดี

กลุ่มที่ห้าได้แก่การผสมผสานแนวคิดมหายานและคำสอนที่สืบทอดกันต่อๆ มา

ข้อมูลในทางประวัติศาสตร์ให้ข้อชี้แนะว่าพระพุทธศาสนามหายานได้เริ่มก่อตั้งและถูกพัฒนาโดยการดูดซับความคิดต่างๆ ของสำนักปรัชญาอิสระต่างๆ เช่น มหาสังฆิกะ, ธรรมคุปต์, ไวปุลย และสรวาสติวาท แต่สิ่งนี้มีได้หมายความว่าทุกสำนักปรัชญาจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนามหายาน ผลการตรวจค้นรายละเอียดต่างๆ ที่เกี่ยวกับคำสอนของสำนักมหาสังฆิกแสดงให้เห็นว่า คำสอนเหล่านั้นใกล้เคียงกับคำสอนของพระพุทธศาสนามหายาน ตัวอย่างเช่นสำนักปรัชญาไวปุลย 方广部 (ฟ่ง-กวาง-ปู้) ที่ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของแนวคิดมหายาน

โดยสรุป เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า แนวคิดมหายานในยุคต้นสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนิกายมหาสังฆิกะ อย่างไรก็ตามแนวคิดมหายานเหล่านั้นยังสัมพันธ์กับสำนักปรัชญาอื่นๆ อีกเช่นกัน ตัวอย่างเช่น แนวคิดมหายานที่สัมพันธ์กับนิกายธรรมคุปต์ 法藏部 (ฝ่า-จั้ง-ปู้) ซึ่งฐานของแนวคิดนี้ตั้งอยู่บน ฉปารมี (บารมีหก-ความดีที่พระโพธิสัตว์กระทำให้เต็มเปี่ยมบริบูรณ์เพื่อบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า) ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเป็นพระโพธิสัตว์ปิฎก 菩薩藏 (ผู่-ซ่า-จั้ง) ซึ่งบรรยายวิธีการบำเพ็ญพระโพธิสัตว์อย่างเป็นลำดับขั้นตอนอย่างละเอียดของพระพุทธศาสนามหายาน มุ่งหมายเฉพาะสภาพการบรรลุด้วยสมาธิหรือด้วยสุญญตาภาวะในการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ

วรรณกรรมคัมภีร์ปรัชญา

โดยทั่วไปเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า วรรณกรรมมหายานแรกสุดที่ปรากฏเป็นรูปร่างออกมาคือวรรณกรรมปรัชญาปารมิตา คำว่า “ปรัชญา” และ “ปรัชญาปารมิตา” มิได้หมายถึงถึงคัมภีร์พิเศษเฉพาะคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง แต่เป็นชื่อตระกูลของวรรณกรรมคัมภีร์ “ปรัชญา” เป็นคำที่ใช้อ้างถึงทัศนคติที่เกี่ยวกับปัญญาที่อยู่บนฐานของความรู้แจ้งโดยตรงจากอริยสัจสี่, อนิจจัง, ปฏิจจสมุปบาท, อนัตตา, สุญญตา เป็นต้น ปัญญานี้เป็นปัญญาที่ดับความทุกข์ทรมาน

และนำไปสู่การรู้แจ้ง ปรัชญาปารมิตาเป็นประเภทคัมภีร์มหายานที่เกี่ยวกับเรื่องการรู้แจ้งแห่งปัญญาที่สมบูรณ์

ด้วยเหตุผลสามประการ ที่จัดปรัชญาปารมิตาเป็นวรรณกรรมแรกสุดของมหายาน ประการแรกคือเนื้อหาของปรัชญาปารมิตาสูตฺร ซึ่งมีแนวคิดหลักคือการไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง และไม่มีธรรมใดที่มีสภาวะธาตุเป็นของตนเอง 法无自性 นั่นคือเป็นแนวคิดสูญญตา หรือความไม่จริงแท้ของสรรพสิ่ง 法空 แนวคิดนี้เป็นพัฒนาการของนิกายที่ตรงข้ามกับนิกาย สรวาสตีวาทซึ่งแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง นั่นคือธรรมทั้งหลายล้วนมีสภาวะธรรมเป็นของตนเอง แนวคิด “สรวาสตา” เกิดขึ้นพร้อมกับการปรากฏเป็นรูปร่างของมหายาน ซึ่งอธิบายว่าสภาพปรากฏการณ์ทั้งหลายไม่มีสภาวะธาตุเป็นของตนเอง ธรรมทั้งหลายว่างเปล่าจากตัวตน เป็นสูญญตา เหตุผลประการที่สองสำหรับการจัดวรรณกรรมปรัชญาไว้เป็นอันดับแรกคือแนวคิดที่สำคัญมากมายของคัมภีร์มหายานในขั้นต่อมาเช่น สัทธรรมปุณฑริก และอวตัมสกล้วนตั้งอยู่บนแนวคิดพื้นฐานของวรรณกรรมปรัชญา เหตุผลประการที่สามคือรูปแบบการประพันธ์ของปรัชญาปารมิตาสูตฺรจัดอยู่ในยุคต้น เพราะเราคาดคะเนว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ผลิตในช่วงระยะเวลาเดียวกันน่าจะมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน ตำราหรือคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งหลายในยุคแรกมีรูปแบบการประพันธ์เป็นเก้าหรือสิบสองแบบ ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือรูปแบบไวบูลย์ เป็นคำสอนสำคัญที่มีสาระขอบเขตกว้างขวาง ตำราฝ่ายสาวกยานหลายเล่ม เช่น อภิธรรมมหาไวกาสาศาสตร 大毗婆沙论 ของสรวาสตีวาท จัดปรัชญาปารมิตาสูตฺรบางฉบับเป็นรูปแบบของไวบูลย์ ซึ่งเป็นการชี้แนะให้เห็นว่าการประพันธ์นี้เกิดขึ้นก่อนคัมภีร์มหายานอื่น ๆ

ด้วยกาลเวลาที่ผ่านไป ปรัชญาปารมิตาสูตฺรได้พัฒนาเพิ่มเติมขอบข่ายไปจนไม่อาจสามารถตรวจสอบได้อย่างแน่ชัด ดังนั้นเมื่อท่านเสวนจั้งกลับสู่จีนประเทศมาตุภูมิ จึงได้นำปรัชญาปารมิตาสูตฺรอีกสามฉบับสำเนาคัดลอกมาด้วย (ราวปี ค.ศ. ๖๔๕) ท่านได้เริ่มทำการแปลบทประพันธ์ขนาดใหญ่โดยใช้ฉบับเรียงเรียงทั้งสามฉบับ ทั้งนี้เพื่อรับรองความสมบูรณ์ครบถ้วนของแหล่งข้อมูล การรวบรวมและเรียบเรียงปรัชญาปารมิตาสูตฺรของท่านเสวนจั้งจึงทำให้มีฉบับขยายให้ยาวขึ้นเป็น ๑๘,๐๐๐, ๒๕,๐๐๐, และ ๑๐๐,๐๐๐ โศลก ซึ่งเป็นที่รู้จักและเรียกรวมว่า มหาปรัชญาปารมิตาสูตฺร 大品般若波罗密经 the Large Sutra of Perfect Wisdom หรือ the Larger Prajñāpāramitā-sūtra และรวบรวมลงในฉบับพิมพ์สมบูรณ์ของจีนที่เรียกว่า มหาปรัชญาปารมิตาสูตฺร 大般若波罗密多经 หรือ the Great Sutra of the Perfection of Wisdom

ฉบับแปลเรียบเรียงที่ยังไม่ได้ตัดตอนย่อของคัมภีร์มหาปรัชญาปารมิตสูตรมี ๙ ภาค ๑๖ พระสูตร บรรจุ ๖๐๐ ผูก (จำนวนเล่มหนังสือที่เขียนขึ้นโดยใช้กระดาษ) ได้แก่

๑. ปรัชญาตอนต้น 上品般若 *The first part of Prajñā* (เป็นพระสูตรที่หนึ่ง) บรรจุใน ๔๐๐ ผูก

๒. ปรัชญาตอนกลาง 中品般若 *The middle part of Prajñā* (เป็นพระสูตรที่สองและที่สาม) บรรจุใน ๑๓๘ ผูก

๓. ปรัชญาตอนปลาย 下品般若 *The later part of Prajñā* (เป็นพระสูตรที่สี่และห้า) บรรจุใน ๒๘ ผูก

๔. ปรัชญาเทวราช 天王般若 *The Prajñā of Devarāja* (เป็นพระสูตรที่หก) บรรจุใน ๘ ผูก

๕. ปรัชญามัญชุศรี 文殊般若 *The Prajñā of Mañjuśrī* (เป็นพระสูตรที่เจ็ด) บรรจุใน ๑ ผูก

๖. ปรัชญานาคราช 那伽室利般若 *The Prajñā of Nāgarāja* (เป็นพระสูตรที่แปด) บรรจุใน ๑ ผูก

๗. วัชรปรัชญาสูตร 金剛般若經 *The Vajra-prajñā-sūtra* (พระสูตรที่เก้า) บรรจุใน ๑ ผูก

๘. อรยารชชาติก-ปรัชญา-สูตร 理趣般若經 *The Adhyardhaśatika-prajñā-sūtra* (เป็นพระสูตรที่สิบ) บรรจุใน ๑ ผูก

๙. ปรัชญาหกส่วน 六分般若 *The six portions of Prajñā* (เป็นพระสูตรที่สิบเอ็ดถึงสิบหก) บรรจุใน ๒๒ ผูก

ห้าพระสูตรแรกเป็นปรัชญาปารมิตาสูตรพื้นฐาน ที่เหลือเป็นพระสูตรสืบเนื่องต่อกันที่เรียกว่า พระสูตรผสมปรัชญาปารมิตา *the Mixed Prajñāpāramitā-sūtra* เนื้อหาของห้าพระสูตรแรกค่อนข้างใกล้เคียงกัน พระสูตรแรกมีรายละเอียดมากที่สุดประกอบด้วย ๑๐๐,๐๐๐ โศลก การปริวรรตเป็นภาษาจีนมีถึง ๔๐๐ ผูก ด้วยตัวอักษรจีนประมาณ ๔,๐๐๐,๐๐๐ คำ พระสูตรที่สองและสาม มี ๒๕,๐๐๐ และ ๑๘,๐๐๐ โศลก ตามลำดับ รวมทั้งหมดบรรจุใน ๑๓๘ ผูก พระสูตรที่สี่มี ๑๐,๐๐๐ โศลก และ พระสูตรที่ห้ามี ๘,๐๐๐ โศลก รวม ๒๘ ผูก เนื้อหาของพระสูตรที่สองจะคล้ายกับพระสูตรที่สาม และ พระสูตรที่สี่จะคล้ายกับพระสูตรที่ห้า แต่ปัญหาก็คือว่าในห้าพระสูตรนี้พระสูตรใดเป็นพระสูตรแรกสุด นักปราชญ์ทั้งหลายต่างให้คำตอบที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับข้อสันนิษฐานโดยการพิจารณาความสัมพันธ์ของรายละเอียดเฉพาะกาลเป็นอันดับแรกและทัศนะรวม โดยยึดถือการสันนิษฐานที่มีหลักการว่า

การลงรายละเอียดเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงการเพิ่มโดยเติมคำบรรยายปลีกย่อยที่ละเอียดกว่าแนวคิดในยุคแรก ดังนั้นพระสูตรสั้นจะมีก่อนพระสูตรที่ยาวกว่า หรืออีกประการหนึ่งโดยยึดถือการสันนิษฐานที่มีหลักการว่า ภาพรวมเป็นสัญลักษณ์ของการสรุปคำอธิบายที่มีการทำรายละเอียดก่อน ดังนั้นพระสูตรยาวก็จะมีก่อนพระสูตรสั้น โดยสากลแล้วนักปราชญ์ทั้งหลายมักจะให้น้ำหนักแก่ทางเสนอเลือกอันแรก นั่นคือพระสูตรสั้นจะมีก่อน ด้วยความรู้สึกที่ว่ารูปแบบของคัมภีร์ไม่ควรพึงแตกต่างกันกับคัมภีร์ของสำนักปรัชญาอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน ซึ่งในกรณีนี้คือ รูปแบบของไวปุลย์ อีกประการหนึ่งเมื่อพิจารณาตามประวัติศาสตร์ ัษฏสาหสริกา-ปรัชญาปารมิตาสูตฺร the *Aasāhasrikā-prajñāpāramitā-sūtra*, 道行般若 (เต้า-สิง-ปั๋ว-เหฺร่อ) หรือที่เรียกว่า 小品般若波罗密经 the *Smaller Prajñāpāramitā-sūtra* หรือ the *Perfection of Wisdom in ๘,๐๐๐ Lines* เป็นต้นฉบับเดิมโบราณของปรัชญาปารมิตาสูตฺรซึ่งน่าจะแกะสลักในราวปีค.ศ ๑๐๐ ต้นฉบับเดิมนี้อาจมี ๓๐ ผูก ซึ่งใกล้เคียงกับขนาดของพระสูตรที่สี่ อีกประการหนึ่ง ราวหนึ่งร้อยปีต่อมาซึ่งเป็นยุคของราชวงศ์จิ้นตะวันตก (ปี ค.ศ. ๒๖๕ ถึง ๔๒๐) ได้มีการแปลวรรณกรรมปรัชญาปารมิตาอีกสองคัมภีร์ คือ ปรภาสรัสมิ ปรัชญาปารมิตา 放光般若 (ฝั้ง-กวง-ปั๋ว-เหฺร่อ) the *Light-emitting Prajñā-pāramitā* และ 光赞 (กวง-จัน), ซึ่งทั้งคู่ใกล้เคียงกับพระสูตรที่สอง ในขณะที่พระสูตรที่หนึ่งมีปรากฏขึ้น โดยการเรียบเรียงของท่านเสวนจั้ง จะเห็นได้ว่าพระสูตรทั้งหลายในฉบับพิมพ์สมบูรณ์ในภาษาจีนของมหาปรัชญาปารมิตาสูตฺร เป็นการรวบรวมเรียบเรียงและแปลโดยท่านเสวนจั้ง มีการจัดลำดับที่มีลักษณะซับซ้อนโดยการเลื่อนสลับพระสูตรหลังไปไว้ลำดับหน้า ฉะนั้น จึงไม่อาจสันนิษฐานหรือสรุปว่า การปริวรรตัษฏสาหสริกา-ปรัชญาปารมิตาสูตฺร หรือที่เรียกว่า “ฉบับย่อหรือฉบับเล็ก 小品” จะเกิดขึ้นก่อนการปริวรรตปรภาสรัสมิปรัชญาปารมิตา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ฉบับใหญ่”

พระสูตรปรัชญาปารมิตาผสมมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน และในพระสูตรเหล่านั้น วัชรปรัชญาสูตฺร หรือ วัชรเจทิกาปรัชญาปารมิตาสูตฺร, the *Vajrachedikā-prajñāpāramitā-sūtra*, 金剛般若波罗密多经 (จิน-กั๊ง-ปั๋ว-เหฺร่อ-ปั๋ว-หลัว-มี-ตั้ว-จิง) หรือ วัชรสูตฺร the *Vajrasūtra*, 金剛经, หรือ *Diamond Sutra* ซึ่งแปลเป็นภาษาจีนโดยกุมารชีวะ เป็นพระสูตรที่ชาวจีนคุ้นเคยและปริวรรตเป็นภาษาจีนถึงหกครั้ง ฉบับที่แปลโดยธรรมคุปต์ 达摩笈多 พระสงฆ์จากอินเดียใต้ที่เดินทางมาถึงประเทศจีนในคริสต์ศตวรรษที่เจ็ด ใช้ชื่อพระสูตรเรียกว่า 金剛能段般若波罗蜜经, *Jingang Nengduan Bore Boluomi Jing* (จิน-กั๊ง-หนึ่ง-ตั้ว-น-ปั๋ว-เหฺร่อ-ปั๋ว-หลัว-มี-จิง) ฉบับที่ปริวรรตโดยท่านเสวนจั้งมีชื่อเรียกว่า 能段金剛

般若波罗蜜经, *Nengduan Jingang Bore Boluomi Jing* (หนึ่ง-ถ้วน-จิน-กั๊ง-บัว-เหฺร่อ-บัว-หลัว-มี-จิง) ท่านเสวนจั้งวางลำดับไว้เป็นพระสูตรที่เก้า เป็นพระสูตรขนาดเล็กที่สุดมีเพียง ๓๐๐ โศลก ถือว่าเป็นพระสูตรย่อที่มีรากฐานแนวคิดที่สำคัญทั้งปวงของปรัชญาบรจอยู่ ในพระสูตรนี้ ต่อมาภายหลัง ท่านอสังคะและท่านวสุพันธุได้วิเคราะห์ และชี้ให้เห็นถึงความสำคัญ ของวัชรสูตร รวม ๒๗ ประการ ที่จริงแล้วพระสูตรนี้ประกอบด้วยแนวคิดปรัชญาที่สำคัญทั้งหมด รูปแบบของการประพันธ์เมื่อนำมาเทียบกับพระสูตรใหญ่หรือพระสูตรเล็กแล้ว จะคล้ายคลึงกับ รูปแบบคำสอนที่มีเก้าหรือสิบสององค์รวมกับรูปแบบพระสูตรในอาคม (พระสูตรในสุดตันตะ) มากกว่า ตัวอย่างเช่น พระสูตรจะเริ่มต้นด้วยคำขึ้นต้นว่า พระสมณโคดมพระผู้มีพระภาคกำลัง ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ฯลฯ ซึ่งเป็นรูปแบบปกติของคัมภีร์พุทธ ตั้งเดิม แต่รูปแบบพื้นฐานของคัมภีร์กลุ่มปรัชญาที่เป็นรูปแบบเล็กจะมีคำกล่าวขึ้นต้นว่า พระผู้มี พระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก ๕,๐๐๐ รูป ล้วนเป็นผู้ประกอบด้วยคุณความดีอันสูงส่ง ซึ่งเป็น รูปแบบการประพันธ์ที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์มหายานในรุ่นหลัง สิ่งนี้ชี้แนะให้เห็นว่าวัชรสูตรเป็น พระสูตรที่ประพันธ์ก่อนพระสูตรปรัชญาฉบับเล็ก

ประการที่สอง พระพุทธโฆชะ พระนักปราชญ์ฝ่ายสาวกยาน ได้อธิบายลักษณะของ ไวยาปุลย์ว่าเป็นรูปแบบคำสอนที่มีการตั้งคำถามและคำตอบอย่างละเอียดประณีต การอธิบายจะมีความต่อเนื่องโดยจากการสำรวจการตั้งคำถามต่าง ๆ ที่ถูกหยิบยกขึ้น จะค่อย ๆ นำเข้าสู่เนื้อหา ที่ลึกซึ้งขึ้น เมื่อพิจารณาถึงรูปแบบการอธิบายในวัชรสูตร ปรากฏว่าเป็นรูปแบบการตอบปัญหา แรกแล้วต่อเนื่องไปยังปัญหาที่สอง ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำแบบตรงข้ามกับคัมภีร์วรรณกรรม ปรัชญาอื่น ๆ อันที่จริงคำถามต่าง ๆ ในวัชรสูตรเป็นคำถามที่ตั้งเสนอโดยเจตนาจากพระสภุติ หนึ่ง ในอัครสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า วัตถุประสงค์เพื่ออธิบายคำสอนเกี่ยวกับสัจจธรรม และเพียงเพื่อมุ่งให้อธิบายคำสอนที่เกี่ยวกับสัจจธรรม^๔ เพื่อในทางปฏิบัติจะได้ไม่มีข้อโต้เถียง หรือข้อโต้แย้งและไม่มีการแบ่งแยกในเรื่องของตัวตนหรือสิ่งอื่น ๆ

วัชรสูตรมีจุดมุ่งหมายต้องการเพียงคำอธิบายที่ชัดเจนในคำสอนเรื่องสัจจธรรม ขณะที่ เนื้อหาในปรัชญาฉบับเล็กจะเป็นรูปแบบผสมที่ประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ เช่น พระสารีบุตร พระเมตไตรยะ และพระอินทร์ การอธิบายเหล่านี้ชี้ให้เห็นชัดเจนว่าชุดคัมภีร์ที่เกี่ยวกับปรัชญา คัมภีร์แรกสุดจะเป็นรูปแบบย่อหรือรูปแบบเล็ก และในท่ามกลางคัมภีร์รูปแบบย่อ นั้น วัชรสูตร เป็นคัมภีร์แรกสุด และในความเป็นจริงการปริวรรตเป็นภาษาจีนของวัชรสูตรก็ค่อนข้างล่าช้า

^๔ หลี่เจิง, อ้างอิงแล้ว, หน้า ๒๐๓๙.

กว่าคัมภีร์อื่น โดยวิธีการของการสืบค้นที่แยกแยะเป็น ๒๗ ประการในวัชรสูตร จึงทำให้แนวคิดปรัชญาถ่ายทอดการจดจำขึ้น แนวคิดหลักของปรัชญาคือ ไม่มีปรากฏการณ์ใดเลยที่มีสาระหรือเนื้อแท้ของตนเอง สรรพสิ่งล้วนเป็นความว่าง สุญญตาไม่ใช่สิ่งที่ว่างเปล่าหรือสิ่งลวงตา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดปรัชญาทั้งหมดได้บรรจุอยู่ในวัชรสูตร และการปริวรรตเป็นภาษาจีนกระทำหลังจากมีการประพันธ์พระสูตรนี้มานานแล้ว

พระสูตรที่มีชื่อเสียงของกลุ่มวรรณกรรมปรัชญาปารมิตา ที่มีแนวทางเดียว กับวัชรสูตรคือ ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร หรือหฤทัยสูตร พระสูตรนี้ประกอบด้วยภาษาสันสกฤต ๑๔ โศลก ฉบับปริวรรตเป็นภาษาจีนโดยท่านเสวนจิ้งเป็นที่แพร่หลายที่สุด มี ๒๖๐ ตัวอักษร อย่างไรก็ตาม มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ท่านเอเดเวิร์ต คอนซ์ จำแนกพระสูตรนี้อยู่ในช่วงระยะพัฒนาการยุคที่สามของทั้งหมดสี่ยุคในกลุ่มวรรณกรรมปรัชญาปารมิตา โดยให้เหตุผลว่าเพราะพระสูตรนี้เป็นมันตระ

เป็นที่คาดเดากันว่า ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร อาจจะมีประพันธ์ขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่หนึ่ง ในอาณาจักรกุซัน โดยพระสงฆ์ภิกษุชาวสรวาสตีวาท บันทึกแรกสุดในการปริวรรตปรัชญาปารมิตาสูตเป็นภาษาจีน กระทำโดยพระสงฆ์ชาวเยจื่อ^๕ นามว่า จื่อเจียน ในปี ค.ศ. ๒๐๐-๒๕๐ โดยใช้ชื่อพระสูตรว่า ปรัชญาปารมิตา-ธารณี การปริวรรตกระทำขึ้นอีกครั้งหนึ่งโดยท่านกุมารชีวะ ในราว ค.ศ. ๔๐๐ ใช้ชื่อพระสูตรว่า มหาปรัชญาปารมิตา-มหาวิทยา-ธารณี ปรัชญาปารมิตา-ธารณี ได้สูญหายก่อนสมัยของท่านเสวนจิ้ง ท่านเสวนจิ้งได้ปริวรรตเป็นภาษาจีนเป็นฉบับของตนเองในปี ค.ศ. ๖๔๙ ซึ่งมีความใกล้เคียงกับของท่านกุมารชีวะที่ใช้ชื่อพระสูตรว่า มหาปรัชญาปารมิตา-มหาวิทยา-ธารณี การปริวรรตของท่านเสวนจิ้งได้เริ่มนำคำว่า “หฤทัย” มาใช้เป็นชื่อของพระสูตรเป็นครั้งแรก และท่านเสวนจิ้งเป็นท่านแรกที่อ้างอิงคัมภีร์นี้ว่าเป็น “พระสูตร” แม้ฉบับเดิมในภาษาสันสกฤตที่มีอยู่ตราบทุกวันนี้ก็ไม่มีการใช้คำว่า “หฤทัย” ทั้งที่ยอมรับเป็นฉบับมาตรฐานที่ใช้กันในจีน และ ทิเบต

ยังคงไม่ปรากฏแน่ชัดว่า คัมภีร์ปรัชญาทั้งหลาย ถูกรวบรวมเรียบเรียง ณ ที่ใด แต่สามารถบอกได้จากตัวของพระสูตรเองว่าได้รับความนิยมสูงสุดในที่ใดบ้าง ตามหลักฐานในมหาปรัชญาปารมิตาสูต จำนวน ๓๐๒ ผูก คัมภีร์ปรัชญาเริ่มได้รับความนิยมในแถบตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย แล้วแพร่หลายไปยังทางใต้ ทางตะวันตก แล้วค่อย ๆ แพร่หลายไปทางแถบภาคเหนือ ตะวันตกเฉียงเหนือ และท้ายสุดที่ตะวันออกเฉียงเหนือ นั่นคือประเทศจีน การบันทึก

^๕ แคว้นตุซการา หรือ อินโด-ไซเทียน Tushkara , or Indo-Scythians, Yuezhi.

นี้ได้รับการเสริมยืนยันจากข้อเท็จจริงอื่นๆ ที่ทราบกันแล้ว วรรณกรรมปรัชญาแพร่หลายตามเส้นทางเดียวกับนิกายมหาสังฆิกะ และพ้องกับเส้นทางการเคลื่อนไหวของนิกายสัมมาตีเยสำหรับนิกายมหาสังฆิกะแพร่จากแถบตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียไปทางภาคใต้ และต่อไปทางตะวันตก สำหรับนิกายสัมมาตีเยแพร่จากแถบตะวันตกไปยังภาคกลางและต่อไปยังตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย สิ่งนี้ก็แสดงให้เห็นว่าคำสอนของมหายานได้รับอิทธิพลจากนิกายมหาสังฆิกะ และนิกายสัมมาตีเย หลังจากที่พระสูตรเหล่านี้ได้รับความศรัทธาจากชาวอินโดจีนเรี่ย ก็แพร่ผ่านทางแถบตะวันตกมาถึงประเทศจีน

โดยสรุป ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. ๑๐๐ ถึง ค.ศ. ๓๐๐ วรรณกรรมปรัชญาได้ขยายขอบข่ายการอธิบายมากขึ้นเป็น ฉบับที่มี ๑๐,๐๐๐ โศลก, ๑๘,๐๐๐ โศลก, ๒๕,๐๐๐ โศลก, และ ๑๐๐,๐๐๐ โศลก ซึ่งรวมเป็นกลุ่มวรรณกรรมที่รู้จักกันดีว่า มหาปรัชญาปารมิตสูตร หรือ Large Perfection of Wisdom ความแตกต่างของฉบับที่มีการขยายเพิ่มเติมนี้ส่วนใหญ่อยู่ในขอบข่ายเนื้อหาที่เขียนโดยย่อหรือเขียนโดยเต็ม คัมภีร์อื่น ๆ ที่เหลือนอกจากนี้จะไม่เปลี่ยนแปลงมากระหว่างต่างฉบับ เพราะเป็นที่พิสูจน์แล้วว่าฉบับขนาดยาวจะเหอะเหอะ ซึ่งต่อมาได้ย่อให้เป็นฉบับสั้นขึ้นซึ่งผลิตในราวระหว่างปี ค.ศ. ๓๐๐ ถึง ปี ค.ศ. ๕๐๐ และมีอิทธิพลอย่างมากต่อพัฒนาการของพระพุทธศาสนา มหายาน วรรณกรรมปรัชญาปารมิตาฉบับของฝ่ายตันตระเริ่มมีขึ้นในปี ค.ศ. ๕๐๐ เป็นต้นมา

หลังจากมีวรรณกรรมปรัชญาใหม่ๆ ปรากฏขึ้นมามากมายอย่างต่อเนื่องในที่ต่างๆ และมีการพัฒนาจนเป็นรูปแบบที่ซับซ้อน บางตำราค่อย ๆ พัฒนาจากขนาดเล็กไปขนาดใหญ่ขึ้น บางตำราขยายเพิ่มจากภาคเดียวเป็นหลายภาค ตัวอย่างเช่น วรรณกรรมรัตนกร *Ratnakara* หรือ 宝积 (เปา-จี) และวรรณกรรมอวตัมสก *Avatamsaka* หรือ 华严 (هوا-เย่น) การคาดคะเนถึงแหล่งกำเนิดและการได้รับความนิยมของคัมภีร์เหล่านี้อาจเป็นไปได้โดยจากหลักฐานภายในเนื้อหา คัมภีร์ดั้งเดิมฉบับภาษาสันสกฤตเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วยังคงมีอยู่ แต่มักจะเป็นฉบับที่เป็นแบบผสม

คัมภีร์รัตนกร และคัมภีร์อวตัมสก

วรรณกรรมรัตนกรเริ่มจากฉบับเล็กเดี่ยว ๆ ซึ่งต่อมาได้ขยายเป็นฉบับที่มีขนาดใหญ่มากขึ้นที่มีความจุถึง ๔๙ พระสูตร ฉบับแรกเริ่มดั้งเดิมได้นำมาปริวรรตเป็นภาษาจีนถึง ๔ ครั้งครั้งแรกโดยท่านโลกเกษม ในชื่อภาษาจีนว่า 佛遗日摩尼宝经 (ฝัว-อี-รื่อ-หมัว-หนี-เปา-

จึง) ต่อมาได้ปริวรรตอีกครั้งหนึ่งโดยใช้นามว่า 宝严经 (เปา-เยิน-จิง), the *Rigorous Precious Sutra*, หรือ 迦叶品 (เจีย-เย-ผีน) การปริวรรตครั้งที่สามใช้ชื่อว่า 普明会 (ผู่-หมิง-หุ่ย) และการปริวรรตครั้งที่สี่ใช้ชื่อว่า 迦叶问正法经 (เจีย-เย-เวิน-เจิ้ง-ฝ่า-จิง) ในหนังสือพจนานุกรมคำศัพท์พุทธศาสนาจีน-อังกฤษ “Chinese-English Dictionary of Buddhist Terms” ได้ใช้ชื่อพระสูตรเหล่านี้ทั้งหมดในภาษาสันสกฤตว่า กาศยปปริวารตสูตร หรือ *Kāśyapaparivarta-sūtra*

ตำราทั้งสี่เล็ก ๆ เหล่านี้ได้ขยายขอบข่ายบนฐานคำสอนปรัชญา แต่โดยมากพัฒนาไปในทิศทางที่มีมิติเดียว ประกอบด้วย ๑๖ ภาค ทั้งหมดอธิบายถึงสาระสำคัญและความหมายของคำสอนมหายาน ตำราเหล่านี้อธิบายถึงการอุปสมบท ศีล การศึกษาปริยัติ สมาธิ และ ปัญญา รวมทั้งข้อเด่นและข้อด้อยของมหายานและสาวกยาน คำสอนที่สำคัญที่สุดคือแนวคิดของมหายานในเรื่อง “รากฐานของสัมมาทิฏฐิ” สัมมาทิฏฐิในที่นี้หมายถึง ความเข้าใจในธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ตั้งบนพื้นฐานปรัชญาพระโพธิสัตว์ยานสนับสนุนด้านปรัชญา ซึ่งมีคำสอนข้ามพ้นเรื่องสูญญตา โดยการนำทางสายกลางระหว่างสิ่งที่ว่างเปล่า^๖ และสิ่งที่มีจริง^๗ จริงๆ แล้วคำว่า “ทางสายกลาง” ได้มีการนำมาสอนในนิกายสำนักต่างๆ ในพระพุทธรศาสนา แต่ฝ่ายมหายานได้ยกอุทกาทิฏฐิและยืนยันว่า “ทางสายกลาง” ก็คือ “สัมมาทิฏฐิ” นี้เป็นแนวคิดที่สำคัญที่แนะนำอยู่ในคัมภีร์รัตนกรณบัลลังก์ เมื่อคัมภีร์รัตนกรณบัลลังก์ได้ลงรายละเอียดในเรื่อง “ทางสายกลาง” และ “สัมมาทิฏฐิ” ก็มักจะแบ่งออกเป็น ๑๓ ชนิด และคำสอนของมหายานก็ไม่เคยข้ามพ้นขอบข่ายคำสอนทั้ง ๑๓ ชนิดนี้เลย

อวตัมสกสูตร ปรากฏขึ้นในยุคเดียวกันกับ รัตนกรณสูตร^๘ ตามคำกล่าวที่สืบทอดกันมา อวตัมสกสูตรประพันธ์ขึ้นจากการประชุม ๘ ครั้ง ณ ๗ สถานที่ การปริวรรตเป็นภาษาจีนมีฉบับความยาว ๖๐ ผูก และฉบับความยาว ๘๐ ผูก ทุกวันนี้ไม่สามารถกล่าวได้อย่างแน่นอนว่าตำราดั้งเดิมมีจำนวนกี่ผูก กล่าวกันว่าคัมภีร์ขนาดกลาง มี ๕๐๐,๐๐๐ โศลก ขนาดเล็กมี ๑๐๐,๐๐๐ โศลก การปริวรรตเป็นภาษาจีนเป็นรูปโครงสร้างที่ประกอบด้วย ๓๖,๐๐๐ โศลก ในจำนวน ๓๙ ภาค การปริวรรตคัมภีร์นี้โดยคราวแรกสุดใช้ชื่อว่า *Dou Sha Jing* 兜沙经 (โต้ว-ซา-จิง) หรือ ทศสูตร the Discourses of Ten โดยท่านโลกเกษม และเมื่อขยายให้เป็นฉบับใหญ่ขึ้นใช้ชื่อว่า *Ming Hao Pin* 名号品 (หมิง-ห่าว-ผีน)

^๖空观

^๗实有

^๘ หลี่เจิ้ง, อ้างอิงแล้ว, หน้า ๒๐๔๔.

Dou Sha มีความหมายว่า “สิบ” หรือ “ทศ” ในภาษาบาลี และสันสกฤต ที่เรียกว่า “สิบ” เพราะคำสอนหรือหลักหัวข้อคำสอนประกอบด้วยองค์ประกอบสิบอย่าง ในแต่ละหัวข้อยกตัวอย่างเช่น “พระพุทธเจ้าสิบทิศ” “โพธิสัตว์มรรคสิบ” “พุทธภาวะสิบ” ซึ่งหมายถึงการบำเพ็ญคุณความดีสิบขั้นตอนที่จะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งมี ๖ ชนิด ชนิดละ ๑๐ ชั้น ตัวอย่างเช่น

๑. ปัญญาสิบ หมายถึง ปัญญาพระโพธิสัตว์ที่มี ๑๐ ชั้น
๒. การกระทำสิบ หมายถึง การกระทำ ๑๐ อย่าง ที่มี ๕๒ ชั้น ของพระโพธิสัตว์ที่กระทำต่อผู้อื่นเพื่อความผาสุกของผู้อื่น
๓. ทรัพย์สิบ หมายถึง ทรัพย์ที่ไม่รู้จักหมดสิ้น ๑๐ อย่าง
๔. อุทิศสิบ หมายถึง การอุทิศ ๑๐ อย่าง
๕. ภูมิสิบ หมายถึง การพัฒนาของพระโพธิสัตว์ที่มี ๑๐ ชั้น
๖. สมာธิสิบ หมายถึง สมาธิ ๑๐ อย่าง

ชุดของการบำเพ็ญทั้งหกอย่างที่มีอย่างละ ๑๐ ชั้น ได้กลายเป็นพื้นฐานแนวคิดพระโพธิสัตว์ และในที่สุดก็ได้กลายเป็นโครงสร้างของวรรณกรรมมหาสังฆิกหว่าเยน ซึ่งมีรายละเอียดเพิ่มเติมที่มากขึ้น วรรณกรรมกลุ่มนี้จัดว่าเป็นวรรณกรรมที่สำคัญของมหายานศึกษา เพราะเนื้อหาได้ขยายครอบคลุมถึงมรรคที่นำไปสู่พุทธภาวะ จุดหมายของการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งรวมทั้งสรรพสัตว์ทั้งหลาย แนวคิดมหายานนี้ได้รับการเชื่อว่าเป็นคำสอนที่เหนือกว่าสำนักนิกายอื่นทั้งหมด สำนักคิดอื่น ๆ เชื่อว่ามีเพียงพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นที่มีอยู่ในปัจจุบันคือพระศากยมุนี มีพระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์ และจะมีพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ๑ พระองค์คือพระเมยตรียะ ทศนะเช่นนี้ ถือว่าจะมีเพียงพระพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียวในชั่วระยะเวลาหนึ่ง ๆ จะไม่สามารถมีพระพุทธเจ้าสองพระองค์ในเวลาเดียวกัน ทศนะนี้ก็จะนำไปสู่ความเชื่อที่ว่า การบรรลุพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ย่อมมีข้อจำกัด แต่คัมภีร์โถ้ว-ซา-จิง ได้ทำลายข้อจำกัดของกาลและอวกาศต่อการบรรลุพุทธะ ด้วยแนวคิดใหม่นี้ พระโพธิสัตว์ที่มีจำนวนมหาศาลสามารถบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าโดยปราศจากข้อจำกัดทั้งเวลาและสถานที่

อวตัมสกสูตรถูกนำมาปริวรรตอีกโดยพระธรรมรักษ์ พระสงฆ์ชาวตุคาราในราชวงศ์จินตะวันตก และใช้ชื่อพระสูตรว่า ทศภูมิิก-สูตร 十地经 (สิอ-ตี้-จิง) หรือ *Daśabhūmika-sūtra* พระสูตรฉบับนี้อธิบายถึงการพัฒนาความก้าวหน้าที่เป็นลำดับชั้นของพระโพธิสัตว์ ว่า พระโพธิสัตว์ก้าวหน้า, ดำรงสติตย์, และออกจากลำดับชั้นเหล่านั้นได้อย่างไร และรวมทั้งคำสอน

วิทยามาตรสัททิต-ศาสตร์, *Vidyamātrasiddhi-śāstra* 唯识论 (เหวย-สื่อ-ลุ่น) หรือ วิชาปฏิบัติมาตรสัททิต-ศาสตร์ *Vijñāptimātratasiddhi-śāstra*, Treatise on the Establishment of the Doctrine on Consciousness Only ที่มีความสำคัญ พื้นฐานคำสอนจะเกี่ยวกับคำถามต่าง ๆ ในเรื่องของจักรวาล ซึ่งนำไปสู่แนวคิด “เพียงเพราะจิต” สาระสำคัญของแนวคิดนี้ก็คือสรรพสิ่งทั้งหมดที่มีในไตรภูมิล้วนเกิดจากจิตเท่านั้น คำสอนเกี่ยวกับ “เพียงเพราะจิต” เมื่อผสมผสานกับคำสอนพุทธศาสนาเรื่องปฏิจจสมุปบาท ทำให้แนวคิดนี้พัฒนาไปจนถึงรูปแบบสุดโต่งที่เรียกว่า “ทฤษฎีจิตเท่านั้น”

วรรณกรรมคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกและวิมลกীরตินิเทศ-สูตร

นอกเหนือจากกลุ่มคัมภีร์รัตนกร และคัมภีร์อวตัมสก ยังมีการพัฒนาที่เรียกว่าคัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตร หรือ ปุณฑริกสูตร หรือ *Lotus Sutra* หรือ 法华 (ฝ่า-หว่า) และ วิมลกীরตินิเทศสูตร หรือ 维摩经 (เหวย-หม่ว-จิง) หลักการคำสอนของพระสูตรเหล่านี้ก็เช่นเดียวกับพระสูตรทั้งสองที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คือตั้งอยู่บนพื้นฐานปรัชญา คำสอนเหล่านี้ยอมรับวิธีการ “กึ่งกลางของความเห็นที่ถูกต้อง” คำสอนที่สำคัญของตำราเหล่านี้คือธรรมทั้งปวงล้วนเป็นธรรมชาติ (เป็นความจริงปรมาตม์)

คำสอนในวิมลกীরตินิเทศ-สูตรที่มีชื่อเสียงคือ “อทวินิยม” ปุณฑริกสูตรเป็นคำสอนที่มีรูปแบบเป็นโครงสร้าง ขณะที่วิมลกীরตินิเทศ-สูตรให้เรื่องราวละเอียด คัมภีร์ทั้งสองยืนยันว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายสาวกยาน เกิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่คำสอนเหล่านั้นให้เป็นเพียงขั้นการเตรียมการเท่านั้น มิใช่เป็นคำสอนที่บริบูรณ์ทั้งหมด ปุณฑริกสูตรกล่าวถึงฝ่ายสาวกยานว่าประดุจ “นครจำลอง” ซึ่งนั้นไม่ใช่จุดหมายปลายทางที่แท้จริง จุดหมายที่แท้จริงควรเป็นโพธิสัตว์ยานและพุทธยานมากกว่า ต่อมาภายหลัง คำสอนในปุณฑริกสูตรเป็นที่ยอมรับจากนิกายเถียนไท่ ซึ่งมีสาระสำคัญคือ “เพื่อเปิดเผยคำสอนเฉพาะกาลหรือคำสอนเพียงบางส่วนของยานทั้งสาม และเพื่อแสดงสัจธรรมแท้และสุดท้ายของการหลุดพ้นดังที่สอนไว้ในสัทธรรมปุณฑริกสูตร” คำสอนในยานทั้งสามจึงเป็นเพียงแนวคิดที่แตกต่างกันระหว่างฝ่ายพุทธมหายานและสาวกยาน

มีบางทัศนะในวรรณกรรมวิมลกীরตินิเทศ-สูตรจะคล้ายคลึงกับทัศนะของฝ่ายสาวกยาน แต่แตกต่างกันในวิธีการนำเสนอ ตามทัศนะของนักปราชญ์จีนทั้งหลาย คำสอนที่สำคัญในวิมล

กิริตินิกเทศ-สูตร จะตั้งอยู่บนฐาน “การติ” ขณะที่ในปุณฺฑริกสูตรจะตั้งอยู่บนพื้นฐาน “ซึ่งความต่างและความโดดเด่น” ระหว่างฝ่ายสาวกยานและมหายาน

ลัทธิธรรมปุณฺฑริกสูตรและวิมลกิริตินิกเทศ-สูตร ถูกนำมาปริวรรตเป็นภาษาจีนครั้งแรกในยุคสามก๊ก และภายหลังนำมาปริวรรตใหม่อีก ๖ หรือ ๗ ครั้ง ปุณฺฑริกสูตรฉบับภาษาสันสกฤตยังคงดำรงอยู่ แต่มีการเติมเนื้อหาบางส่วน สำหรับวิมลกิริตินิกเทศ-สูตรฉบับภาษาสันสกฤตมีเหลือเพียงบางส่วนเท่านั้น

วรรณกรรมพุทธเกษตร

วรรณกรรมมหายานในยุคต้นกลุ่มที่สี่ เป็นสิ่งที่เกี่ยวกับศรัทธาในพระพุทธเจ้าในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธเกษตร กล่าวกันว่านอกเหนือจากพุทธเกษตรของพระศากยมุนีแล้วนั้น ยังมีพุทธเกษตรอื่นๆ อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธเกษตรในแดนตะวันออก และพุทธเกษตรในแดนตะวันตก อัคโฆภย-สูตร เป็นพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้านามว่า อัคโฆภยพระพุทธเจ้าที่สถิตย์นั่งเฝ้าการเคลื่อนไหว ประทับอยู่ที่แดนตะวันออก กล่าวกันว่าทางด้านตะวันออก มีดินแดนที่เรียกว่า อภิริติ ครอบครองโดยพระพุทธอัคโฆภย เป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยความรื่นรมย์ ปราศจากสิ่งใดที่ย่อมสมประสงค์ทั้งสิ้น แนวคิดเกี่ยวกับการแสวงหาแดนตะวันออกได้มีกล่าวไว้ในสองบทสุดท้ายในปรัชญาสูตร แต่เป็นเพียงส่วนที่เกี่ยวข้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า หรือปัญญาที่เป็นประตูนำไปสู่การตรัสรู้ อมิตภสูตร *Amitabha sūtra* หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุชาวตี-ว्यूห-สูตรย่อ *the Short Sukhāvātī-vyūha-sūtra* เกี่ยวข้องกับพุทธเกษตรแดนตะวันตก ซึ่งพรรณนาถึงความงามและความรื่นรมย์ ตามที่กล่าวในคัมภีร์นี้ การเกิดใหม่ในแดนตะวันตกเป็นไปได้โดยง่าย เพียงบริกรรมพระนามพระพุทธเจ้าอมิตภ

ประเภทสมถ

พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับสมาธิหรือสมถเป็นพระสูตรที่สร้างขึ้นโดยการรวมแนวคิดพุทธเกษตรและปรัชญา คำสอนหลักของพระสูตรนี้มีสองประการคือ ให้จิตเป็นสมาธิในภาพของพระพุทธเจ้า หากบริกรรมนามของพระพุทธเจ้าด้วยปัญญา “พระพุทธเจ้าจะปรากฏให้เห็น” สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคำสอนเรื่องบริกรรมนามของพระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรและแนวคิดปรัชญา ทศนคติเรื่องสมถในพระสูตรนี้กลายเป็นลักษณะพิเศษของพุทธศาสนามหายาน คำสอนทางพระพุทธศาสนาของนิกายอื่นๆ แม้จะครอบคลุม

เรื่องสมถ แต่เป็นเพียงสมถแห่งไตร-วิโมกสมุข (การหลุดพ้นด้วยทางแห่งความว่าง, ไร้รูป, การหยุดนิ่ง) ในคำสอนของมหายาน สมถมีหลายชนิด ตัวอย่างเช่น ตำราปรัชญาฉบับย่อสอนสมถ ๑๐๘ และ สมถ ๖๐,๐๐๐ จึงทำให้เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่าแนวคิดสมถได้แยกออกไปจากความหมายดั้งเดิมของคำนี้ มีขอบเขตที่กว้าง และกลายเป็นชนิดของ “คุณความดี” คัมภีร์แรกสุดของประเภทสมถ คือปรัตยุตปันน-สมาธิ-สูตร *Pratyutpanna-samādhi-sūtra* 般舟三昧经 (บัน-โจว-ซัน-เมย-จิง) หรือ 大方现在佛悉在前立定经 (ต้า-ฟิง-เสียน-ไจ้-ฝัว-ซี-ไจ้-เจียน-ลี่-ตั้ง-จิง) ซึ่งปริวรรตเป็นภาษาจีนรวมทั้งหมด ๘ ครั้ง

สมาธิชนิดหนึ่งเรียกว่า สุรั้งคม-ชยน หรือ สุรั้งคมสมาธิ 首楞严三昧 (โส่ว-เหลิง-เย่น-ซัน-เมย) หรือ 首楞严定 (โส่ว-เหลิง-เย่น-ตั้ง) ซึ่งเจาะจงว่าเป็นสมถที่มีเฉพาะในการบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์ถึงขั้นที่ ๑๐ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้าย เรียกว่า สุรั้งคม-ชยน *Sūragama-dhyana* ซึ่งเป็นสมาธิที่นำไปสู่การบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในเวลาอีกไม่ช้า คัมภีร์สุรั้งคม-ชยนสูตร หรือ สุรั้งคมสมาธิสูตร ภาษาจีน 首楞严三昧经 (โส่ว-เหลิง-เย่น-ซัน-เมย-จิง), 首楞严经 (โส่ว-เหลิง-เย่น-จิง), หรือที่เรียกย่อ ๆ ว่า 楞严经 (เหลิง-เย่น-จิง) ถูกนำมาปริวรรตเป็นภาษาจีนรวมทั้งหมด ๗ ครั้ง อันที่จริงแล้ว สุรั้งคม-ชยน หรือ สุรั้งคมสมาธิเป็นคำที่เรียกการบำเพ็ญภาวนาขั้นสุดท้ายที่มีสมาธิแก่กล้าของพระโพธิสัตว์ หลังจากที่สามารถตัดภพลงตาที่ยังหลงเหลือให้หมดไป ฉะนั้นสุรั้งคมสมาธิ จึงถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัชรสมาธิ 金刚喻定三昧 (จิน-กั๋ง-อวี-ตั้ง-ซัน-เมย), 金刚三昧 (จิน-กั๋ง-ซัน-เมย), 佛心三昧 (ฝัว-ซิน-ซัน-เมย), 观佛三昧 (กวน-ฝัว-ซัน-เมย) การที่เรียกเช่นนั้นเป็นเพราะว่าสุรั้งคม-ชยน ก็มีสอนอยู่ในคัมภีร์อื่น ๆ เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ปุณฺฑริกสูตร, อวตัมสกสูตร, วัชรเศขร-สูตร, มหาไวโรจน-สูตร, หฤทย-สูตร, ลังกาวตาร-สูตร, นีรวาณ-สูตร, ตรีสรูสูตร, อมิตยุรชย-สูตร, อมิตยุส-สูตร หรือ สุขาวดี-วายุห-สูตร, อมิตภ-สูตร หรือ สุขาวดี-วายุห-สูตรย่อ

สิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะครอบคลุมวรรณกรรมมหายานยุคต้นในอินเดียจะเห็นได้ว่าปรัชญามหายานได้พัฒนาจากขั้นหนึ่งสู่อีกขั้นหนึ่ง อีกร้อยกว่าปีต่อมาในราวศตวรรษที่สามวรรณกรรมเหล่านี้ได้ถูกรวบรวมและจัดเป็นคลังคำสอนมหายานอิสระที่ไม่ขึ้นกับสำนักนิกายใดตำราเหล่านี้บางตำราจำแนกประเภทคำสอนที่สืบทอดมาเช่น สภาวะ กรรม และผลแห่งกรรมแบ่งออกเป็นประเภทใหม่ในที่สุด